

JOHANN GOTTLIEB FICHTE (1762. – 1814.)

Ivan Macan

SADRŽAJ

1. ŽIVOT I DJELA
2. TEMELJNI PRINCIPI FILOZOFIJE
3. NAUK O ZNANOSTI
4. NAUK O MORALU
5. KASNIJI FICHTE

1. ŽIVOT I DJELA

S Fichteom počinje period njemačkog idealizma. Ishodište mu je Kantova filozofija. Za Fichtea je u prvom redu važna Kantova *Kritika praktičnog uma* jer ga najviše zanima čovjek i njegove unutrašnje mogućnosti. Čovjekovo će "ja" postati ishod čitavog svjetskog bitka. Za Fichteovo "ja" više ne postoje granice. Nestao je dualitet između subjekta i objekta. Naglašena je i etička nota, u prvom redu da se spasi dostojanstvo čovjeka pred prirodom i materijom.

Fichte je rođen 19. svibnja 1762. u Rammenau, Oberlausitz, Saska, u siromašnoj obitelji. Da nije baron von Hiltitz zapazio nadarenost siromašnog dječaka, Johann Gottlieb vjerojatno ne bi imao prilike poći na škole. Najprije dolazi u glasovitu školu Pforte, a 1780. dolazi na sveučilište u Jenu kao student teologije, a kasnije na sveučilište u Leipzigu.

Tijekom studija Fichte dolazi u dodir s determinizmom, no determinizam nije odgovarao njegovu aktivnom i energičnom karakteru i jakom etičkom interesu, pa ga je brzo zamijenio moralnom slobodom. Zbog financijskih teškoća Fichte preuzima mjesto kućnog učitelja u jednoj obitelji u Zürichu. Tu čita spise Rousseaua i Montesquieua, a pozdravlja i vijesti o Francuskoj revoluciji koju smatra glasnikom slobode. Počinje se zanimati za Kanta na zahtjev nekog studenta da mu tumači kritičku filozofiju. Vrativši se u Njemačku polazi u Königsberg da posjeti Kanta. Kant ga nije primio oduševljeno pa je Fichte odlučio zadobiti njegovu naklonost jednim radom o opravdanju vjere u ime praktičnog uma. Esej *Versuch einer Kritik aller Offenbarung (Pokušaj kritike svake objave)*, objelodanjen 1792. svidio se Kantu. Djelo je bilo povoljno primljeno od kritičara koji su ga pripisivali Kantu jer ga je Fichte izdao anonimno. Kant je sam popravio tu pogrešku otkrivši tko je pravi autor. Fichte je tako najedanput postao čuven. Unatoč tome što je na temelju jednog spisa o francuskoj revoluciji postalo sumnjivo nije li republikanac i jakobinac, postaje 1794. profesorom na sveučilištu u Jenu nakon što se sam Goethe zauzeo za njega. Uz redovita predavanja Fichte je davao niz konferencija o dostojanstvu čovjeka i o pozivu školaraca. Glavno djelo te godine (1794.)

bilo je *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre (Temelj sveobuhvatne nauke o znanosti)* u kojem je prikazao svoj idealistički razvoj Kantove kritičke filozofije. Nauka o znanosti bila je zamišljena kao prikaz sistematskog razvoja od jednog posljednjeg načela temeljnih propozicija koje stoje u osnovi i omogućavaju sve pojedinačne znanosti ili načine spoznaje.

No Fichte se nije bavio samo teoretskim dedukcijama iz svijesti. On je posebno isticao moralne ciljeve u razvoju svijesti ili moralnu svrhu ljudske egzistencije. Tako on 1796. objavljuje *Grundlage des Naturrechts nach den Prinzipien der Wissenschaftslehre (Osnova prirodnog prava prema načelima nauke o znanosti)* i 1798. *Das System der Sittenlehre nach den Prinzipien der Wissenschaftslehre (Sistem nauke o ćudoređju)*. Kad je 1798. izišao članak *Eber den Grund unseres Glaubens an eine gćttliche Weltregierung* bio je optužen zbog ateizma i morao je napustiti sveučilište u Jeni. 1799. god. polazi u Berlin. God. 1800. objavljuje *Die Bestimmung des Menschen' (Ćovjekovo određenje)* upravljeno više općoj publici, a ne toliko profesionalnim filozofima. To je djelo manifest njegova idealističkog sistema, u kontrastu prema romantičnom stavu prema prirodi i religiji. Iste godine objavljuje *Der geschlossene Handelsstaat (Zatvorena trgovaćka drćzava)* u kojem propagira neku vrstu drćavnog socijalizma. Fichte je želio svoju filozofiju staviti u službu reforme društva. U vremenu od 1801.-13. sastavio je nekoliko popravljenih verzija svoje *Nauke o znanosti* dok nije 1810. izdao *Die Wissenschaftslehre in ihrem allgemeinen Umrisse (Nauka o znanosti u njezinom općem planu)*.

Godine 1804. prihvaća poziv da dođe na katedru u Erlangenu. Prije nego što je otišao u Erlangen nastavlja predavanja u Berlinu o "temeljnim crtama suvremenog vijeka" (*Grundzuge des gegenwartigen Zeitalters*) u kojima napada stavove romantićara Novalisa, Tiecka i Schlegela koji su se zanosili Bheomom. Ujedno je odbijao i filozofiju prirode koju je razvijao njegov bivši ućenik Schelling. Fichte se sad više okreće pitanjima o religiji, a Schelling ga je kritizirao da je krao njegove ideje.

Kad je god. 1806. Napoleon upao u Prusku, Fichte se ponudio da ide s pruskim trupama kao propovjednik, ali mu je kralj poručio da su njemu potrebni oni koji govore djelima, a ne rijećima. God. 1807./8. drći svoje "Reden an die deutsche Nation" (Govori njemaćkoj naciji) o kulturnom poslanju njemaćkog naroda. God. 1810. u Berlinu se osniva sveučilište i Fichte postaje dekan filozofskog fakulteta. Poćetkom 1814. god. od žene koja je dvorila bolesnike zarazio se tifusom i 29. sijećnja umro

2. TEMELJNI PRINCIPI FILOZOFIJE

Za Fichtea je filozofija u prvom redu znanost. Ona mora biti sustav propozicija koje ćine sistematsku cjelinu tako da svaka propozicija ima svoje mjesto po logićkom redu. Osim toga mora postojati logićki prva propozicija, temeljna propozicija.

Ideja znanosti je očito inspirirana matematičkim modelom. No dok je matematika samo pojedinačna znanost, filozofija mora biti opća a time i temeljna znanost. Temeljne propozicije filozofije moraju biti takve da se ne daju dokazati, one su same po sebi očite. Kad bi temeljne propozicije filozofije bile dokazane u nekoj drugoj znanosti, onda filozofija ne bi bila temeljna znanost. Postavlja se, dakako, pitanje, koja je to temeljna propozicija filozofije? Želimo li odgovoriti na to pitanje, moramo najprije sami odlučiti kojim smjerom želimo ići u potrazi za temeljnom propozicijom.

Za Fichtea se otvaraju dvije mogućnosti. Sve ovisi o tome kako ćemo protumačiti "iskustvo": je li kao produkt samog uma u sebi ili kao produkt stvari po sebi. Prva mogućnost je put idealizma, a druga je put dogmatizma. Među njima nije moguć kompromis. Ovdje se čovjek ne može odlučiti na temelju nekog principa, jer ga još nema, nego samo na temelju "sklonosti i interesa". Kakav će izbor čovjek učiniti, ovisi o tome kakav je on čovjek. Fichte drži, da onaj filozof koji je po prirodi sklon slobodi radije prihvaća idealizam, dok onaj kojem nedostaje moralna zrelost radije prihvaća dogmatizam. Filozof kojemu je više stalo do slobodnog morala čovjeka radije će prihvatiti sebe, svoj um, svoj ja, nego ne-ja, neku stvar po sebi. Tu se vidi Fichteovo isticanje praktičnog uma, moralne volje kao odlučujuće za filozofiju. Zato je on uvjeren da valja udariti putem čistog idealizma.

3. NAUK O ZNANOSTI

Nauk o znanosti razvija sistem nužnih načina predodžbi i time postaje prvom filozofijom — fundamentalnom ontologijom. Počinje kod transcendentne Kantove dedukcije čistih pojmova razuma, no Kant nije bio dosta radikaln, jer je svoje kategorije uzeo iz iskustva. A da Kant nije prikazao čiste načine uma, vidi se i po tome što je zadržao «stvar po sebi». Tu bi «dogmatičari» počeli tvrditi da su Kantove kategorije u stvari transcendentni zakoni bitka. Pozivajući se na spontanitet apriornih formi nemoguće je zadržati tvrdnju stvari po sebi i njezinih afekcija, jer su one u tom slučaju nepotrebne.

Prema Fichteu, moguće su samo dvije filozofije: dogmatizam i idealizam. Prvi pripušta transcendentne stvari po sebi i time oduzima čovjekovom Ja njegovu slobodu (spontanitet). Idealizam, naprotiv, poznaje samo predodžbe koje proizlaze iz Ja koje je tako slobodno i neovisno. Moramo birati između ta dva moguća mišljenja. Teoretska odluka je nemoguća, jer se nijedan od njih ne da ni dokazati ni pobiti. Sve ovisi o našem osobnom odlučivanju.

«Koji ćeš filozofiju odabrati ovisi o tome kakav si čovjek; jer filozofski sustav nije mrtvo oruđe koje možeš odbaciti kad ti se sviđa, nego on je prožet dušom čovjeka koji ga posjeduje».

Obzirom na njegovu aktivnost i sam se odlučio za idealizam, kako bi sačuvao neovisnost i

spontanitet svoga ja. Za Fichtea je duh sve - apsolutni idealizam, isključiva filozofija duha. Duh na neki način sve stvara iz ništa. Nauka o znanosti konstruira svu zajedničku svijest svih umnih bića prema svojim načelima, slično kao što geometrija a priori konstruira opće načine ograničavanja prostora kroz umna bića. No ta nauka je realistična; postoji sila koja je ograničenim prirodama potpuno suprotna, ne-ja od koje su ove ovisne u svojoj empirijskoj egzistenciji. Tu protivnu silu samo osjećamo, spoznati je ne možemo nikada. No taj realitet je u stvari idealitet jer ta sila sva moguća određenja izvodi iz određujuće sposobnosti svoga ja. Nova ontologija je «pragmatska povijest ljudskog duha», kako sam Fichte naziva svoj nauk o znanosti.

Kako duh započinje taj proces nastajanja? Dosta je da svijest promatra samu sebe i razmotri uvjete svoje vlastite mogućnosti i tako postaju vidljivima temeljna određenja svijesti, jer ako je jedno, onda mora biti i sve ostalo i to upravo onako kako jest. U svijesti postoji imanentna zakonitost (kao u geometrijskim likovima) prema kojoj se nužno razvija sve što ona sadržava, a sve do posljednjeg detalja.

Nauk o znanosti «počinje od najjednostavnijih i karakterističnih određenja svijesti, opažaja ili jastva (Ichheit) i ide, pod pretpostavkom da je posljednji rezultat svih drugih određenja svijesti potpuno određena samosvijest, sve dotle dok ona nije izvedena, time da se svaku kariku toga lanca nadovezuje uvijek nova a u neposrednom opažaju joj je jasno da se kod svakog umnog bića isto tako to mora nadovezivati». Tu se, dakako, radi o «čistoj svijesti» - ne o psihološkoj nego o transcendentalno-logičkoj genezi. Fichte gleda svijest u njezinoj idealnoj formi i tako upoznaje nužnosti koje stoje u temelju znanja i bitka. U tome se sastoji tzv. intelektualni opažaj. Metoda za izvođenje svih temeljnih određenja svijesti poznati je dijalektički troskok: teza, antiteza i sinteza, koja će od sad vladati čitavim njemačkim idealizmom.

Prapočelo svake svijesti je *Ja* koje samo sebe postavlja.¹ Otuda teza: Ja sam ja. To je uopće prva postavka. Potrebno je bilo što misliti, npr. $A=A$, da vidimo da se u predikatu vidimo i tako ostajemo sa samima sobom identični. I tako je sa svim sadržajima svijesti: u svima doživljavamo sebe Ja kao Ja. U tom prvom dijalektičkom taktu nalazimo dva vrlo važna ontološka principa: načelo identiteta (pozitivna postavka), kategoriju realiteta.

Na ono što je u tezi postavljeno mora odmah slijediti i antiteza: Ne-ja. Ja postavlja sebi nasuprot neko Ne-ja. Ono to mora učiniti jer se Ja bez toga Ne-ja ne može misliti (kao što se desno ne može zamisliti bez lijevog). Time se stvara protivnost i negacija, gdje opet nalazimo dva važna ontološka principa: načelo protuslovlja i kategoriju negacije.

Time što je Ja sebi postavilo neko Ne-ja, ono se je samo ograničilo i prepolovilo. I tako slijedi i treći korak, kad gledamo opće Ja, sinteza: uklanjanje protivnosti. U sintezi

¹ Setz sich selbst

upoznajemo jedinstvo između ja i ne-ja u prasubjektivnosti, u apsolutnom ja, tako da je sinteza po sebi logički prvotno, a dijalektika prikazuje put na kojem se ono jedno, duh, eksplicira u mnogome. A kao ontološke elemente dobili smo ovdje načelo dovoljnoga razloga i kategoriju limitacije.

Fichte drži da je pomoću te metode razjasnio čitavu svijest u njezinu postojanju, jer svaku sintezu možemo opet promatrati kao tezu, tako da taj proces ide uvijek dalje, sve do posljednjih detalja naše spoznaje. Povijest bitka je povijest svijesti. Teškoće ove koncepcije: pojam «ja» često mijenja svoj smisao. Čas se smatra apstraktnim, čas općim, ili opet neograničenim ja. Nekima to sve izgleda kao romantično sanjarenje.

No Fichte je želio dati novi oblik Kantove transcendentalne dedukcije koja je ovdje čista imanentna formalistika duha. Sam je Kant odbio Fichteovu nauku o znanosti kao maglovitu.

4. NAUK O MORALU

Radikalna formalistika u nauci o znanosti nastavlja se i u etici. Postavljanje predmeta uzima Fichte kao djelovanje (Tathandlung), a njegova dijalektika nije Platonovo analitičko rastavljanje ideja, nego vječno napredno djelovanje. Evanđeosku riječ: «u početku bijaše riječ» on s Faustom mijenja u: «u početku bijaše djelo». Tako je nauk o znanosti postao nauk o ćudoređu. Praktični um je korijen svakog uma. Temeljni stav njegove etike sačinjava samodjelatnost i samo-ostvarenje našeg ja. «Uvijek ispuni svoje određenje!» glasi Fichteov imperativ. No i Fichte ostaje kod Kantova formalizma, jer dobivamo od njega čisto formalni besadržajni zahtjev: «Djelovati, djelovati, to je ono zašto smo tu (na svijetu)». «Čista volja» koju treba razlikovati od svakog nižeg eudajmonističkog htijenja kao i od volje za vlašću, idealna volja čovječanstva uopće s kojom se individualna volja mora uskladiti u neograničenom približavanju, jer je ona čista norma svakog htijenja. U čemu se sastoji čista volja? Odgovor je opet u djelovanju.

U moralnoj nauci i Kanta i Fichtea živi pravi etos, ideal slobode i čovjekove autonomije. Autonomija leži u tome što je upravo ja ono što se samo ostvaruje. A budući da je to čisti ja, onda to sačinjava formalizam i ideju dužnosti. I Fichte i Kant nadvladavaju utilitarizam i svaku empirističku etiku. Smisao ljudske povijesti stoji u tom da se čovjek iz prirode digne nad prirodu, uđe u kulturu i povijest i konačno postigne raj na zemlji gdje sad više neće biti teret jer «umno biće nije određeno za nošenje tereta» i gdje će vladati vječni mir (kao kod Kanta). No Fichte nije zadovoljan samo s osjetnom realnošću. Realnost koju on traži nadosjetna je koja ne počinje tek preko groba nego ona je već sada i tu prisutna i čini čovjeka čovjekom. Pravi život, naime, ne vjeruje u realnost ovog mnogostrukog i promjenljivog nego on vjeruje potpuno samo na njegovu nepromjenljivu i vječnu osnovu u božanskom biću. Fichteova bi filozofija čovjeku opet mogla dozvati do svijesti da svijet mora biti podložan njemu, a ne on svijetu.

Fichte daje veliko značenje zajednici u stvarima moralnosti. U zajednici se najsigurnije doznaje što je čista volja. Bližnji nije samo opreka koju treba svladati, nego on je suputnik i pomoć za čudoredni uspon. Ima heroja čudorednosti, genija kreposti, kao npr. veliki osnivači religija koji nam čovjeka predstavljaju uvijek čistijim i time nam pokazuju put. I najobičnija ljudska zajednica pruža nam materijal za prokušanost i u općenitim ljudskim dužnostima, u posebnim dužnostima staleža, zvanja, obitelji. Tome što svaki svakom pruža mogućnost i pomaže mu da ispuni svoj moralni zadatak, Ja postiže vlastito savršenstvo preko Ti. Fichteova etika tako postaje etika zajednice. No i pojam «zajednice» nema konkretnog sadržaja. Budući da čovjek nije uvijek volja, mora se zajednica katkad štititi pred napadima svojih članova da bi svakome pružila toliko slobode koliko je moguće za razvoj svoga Ja. Tako nastaju pravo i država.

Mlađi je Fichte pravo kao čisto izvanjsku prisilnu mjeru dijelio od čudorednosti kao kraljevstva unutarnje dužnosti. Prema tome i država nastaje samo ugovorom na temelju slobodnog dogovora za osiguravanje izvanjske slobode. Zato država mora garantirati čovjeku sigurnosti tijela i života, vlasništva i pravo na rad. Fichteu stoji pred očima kao ideal uvelike socijalizirana država, koja ima pravo kad je to potrebno ograničiti slobodu obrta i trgovine kao i monopolizirati vanjsku trgovinu. Fichte se u mladosti zauzeo za francusku revoluciju, dok kasnije misli prilično drugačije. Namjesto kozmopolitskog stava dolazi ideal nacionalne države i nacionalnog odgoja. O sudbini njemačkog naroda ovisi sudbina čovječanstva. «Nema drugog izlaza, ako vi potonite, potonut će s Vama i čovječanstvo bez nade za ponovno uspostavljanje».

5. KASNIJI FICHTE

Fichte nije ostao kod apsolutnog subjektivizma. Bitak prethodi djelovanju i dužnosti (Anweisung zum seligen Leben). Tu postoji već ono «drugo», osjetilnost, zapovijed, dužnosti i posebno Bog. Sad se u imanenciji njegove filozofije duha pokazuje transcencija. U posljednjoj izradi nauka o znanosti nalazimo jedan nepromjenljiv božji bitak kao jedinu pravu stvarnost. Subjekt se formira prema slici i prilici Božjoj.

Za mladog Fichtea religija je kao i za Kanta samo čudorednost (moral). Zato su ga optuživali kao ateista. Kasnije je religiozno vlastita stvarnost, moć koja stvara osobu i zajednicu, koja prethodi subjektivnosti.